

Михајло ПАНТИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПОЧЕТАК СРПСКОГ ПУТОПИСА
(Још једном о *Животу и прикљученијима*
Доситеја Обрадовића)

... што сам знао, другима сам предавао, што пак нисам знао од других сам примио и учио. А ово је всегда било верховнејше намјереније и всегдашњи нишан мојега по свети ходања, које неки из њихове високе милости скитањем називати достојавају.

Доситеј Обрадовић

„Ово ће бити последње писмо о мојим путештвијам, ибо причина ове године чрез Полонију у Белу Русију, а отуда чрез Лифландију, Курландију и прочитају у Лајпсик путовања, јоште не имајући свога окончања, отложиће се на друго време. Премда и мени самом ови последњи догађај сасвим особити ми се показује, рекао бих као да сам се за путовање на ови свет родио по тому што ове исте године, кад нисам мислио ни пет миља правом линијом учинити, више од пет стотина немеских прешао сам миља.”

Тако Доситеј Обрадовић почиње XII, завршно писмо другог дела аутобиографије *Живот и прикљученија*, књиге која се, зарад многих својстава, издашно тумачених у интерпретативној мисли уназад двеста година, сматра зачетном књигом нове српске књижевности. Не престајући да, због својих естетских квалитета, а сагласно сталној промени књижевног система и изналагању одговарајућих аналитичких метода и приступа, подстиче стално нова читања, Доситејева аутобиографија (прецизније:

секуларизовано житије) може се, из угла праћења „латентне путописности” готово сваког вида књижевног израза, сматрати и „нултом књигом” српског путописа. Наиме, путописно предодређен (циљани) поглед на историју српске књижевности одмах нас упозорава на чињеницу да су путописе писали многи значајни писци из свих њених периода, од Доситеја, преко класика, до савремених прозаиста и песника, потом да је за неке од њих, попут Растка Петровића (*Људи говоре, Дан шести, Африка, „Споменик ’Путевима’*”), путопис парадигматична, базична стваралачка форма, а напоследку, што је и кључни аргумент за творбу синтагме „латентна путописност”, да се у многим делима која на први поглед не доживљавамо као експликовани, првостепени путопис, уочава деловање „механизма кретања” како у простору, тако и у времену, свеједно да ли је реч о поезији (на пример „*Santa Maria della Salute*” Лазе Костића), приповеци (на пример „*Путовање Алије Ђерзелеза*” Иве Андрића) или роману (на пример *Сеобе, друга књига* Милоша Црњанског). Појам „путописност”, дакле, треба разумети као ознаку и стварног и имагинарног кретања, што је у складу са становиштем да писање као и сваки други мисаони, уређени језички процес подразумева „преваљивање пута”, унапред или уназад, надоле или нагоре, или у укрштају тих тангенти, што у датом случају није од примарне важности.

Да је живот путовање кроз време, а да је писање реконструкција и рекапитулација пређеног пута, о томе, први у новој српској књижевности на сугестиван и естетски релевантан начин говори, што посредно, што непосредно, Доситеј Обрадовић у *Животу и прикљученијима*. Глагол *живети*, већ очигледношћу наше појаве на овом свету, постаје синоним за глагол *путовати*; човек, чак и онај који се, *попут* оног апокрифног оријенталног султана или неапокрифног Имануела Канта, није помакао из родног места у суштини је *homo viator*, путник по својим унутрашњим и по стварним или измаштаним пределима. Ту предестинираност за пут, тај, слободније речено, генетски запис који нас *упућује* на путовање (предлог *попут* и глагол *упућивати* овде нипошто нису случајни, него су нужни, онтолошки задати), на њему својствен начин, потврђен искуством, дао је управо Доситеј речима „рекао бих као да сам се за путовање на ови свет родио”. Описом његовог путовања, како је то одавно закључено, почиње и велико, ослобађајуће путовање српске културе, њено саображавање и усклађивање са ширим, европским културним контекстом.

Не само због тога, али најпре због тога, може се рећи да је свако људско путовање дубоко еманципаторан чин. У сусрету са Другошћу и са различитошћу Другог, уз уважавање Другости, уз његово прихватање и упоређивање с њим, зачиње се процес идентификације, *ergo*, личност се објављује у самоспознаји и самоприсуству. Без Другог, без наспрамности с њим, без прожимања или порицања, тај процес је отежан, ако је уопште

могућ, свакако лишен радости и чари открића. Јер, путовање није ништа друго него ишчекивање откровења, хитање њему у сусрет, ишчекивање пуно епифанијских тренутака и сусрета са новином која је вредна памћења, понављања и приповедања. „Путовања вас прво оставе без речи, а онда вас претворе у приповедача” – та мисао се приписује Ибн Батуту (1304–1369), чувеном путнику из исламског света. Оно што сам доживео и видео, мисли и приповеда Доситеј Обрадовић, не вреди ништа уколико га нисам описао и Другом предао, еда би се и он са оним што је исприповедано упознао, са тим упоредио и тако се и сам просветио. И мада та просветитељска племенита прагматичност у данашњем добу изгледа помало анахрона, и некако здраво наивна, она и даље у великој мери опредељује и одређује саму суштину путовања и, више од тога, приповедања о путовању, спољашњем или унутрашњем, није од пресудног значаја, јер „ко не путује, тај не живи” или, још одрешитије, беспоговорно, „није нужно живети, нужно је пловити”.

Доситејево путовање, осим индивидуалног има, дакле, и симболичан, општеважећи значај. Као дете 18. века који је афирмисао принцип слободе образованог, слободномислећег појединца, па тај и такав оптимално користи слободу воље додељене му од божанског провиђења, те стога верује чисто и дубоко, ослобођен предрасуда, а противећи се сујеверју и манипулацији вером, Доситеј истовремено, личним примером, националну културу укључује у видокруг европске, грађанске епохе. Књижевни еквивалент те епохе оличен је приповедањем првог лица, другим речима, приповедни субјект сам постаје свој књижевни јунак. Доминантна перспектива традиције житијне књижевности, са којом се на својим читалачким почецима идентификовао и Доситеј Обрадовић у *Животу и прикљученијима* доживљава потпуну инверзију – тематизовање живота светаца или владара бива замењено аутотематизацијом. Недистанциран, јасно одређен, емпиријски подстакнут „ја” аутор у биографско-путописној форми приповеда о сопственом животу, о пореклу, детињству, образовању, зрелом добу, о стицању искуства, о свакодневици, о сусретима, о увидима у многе појаве и мисаоне сфере, а све то, готово по правилу, *чини на путу*, у сталној динамици промене, „као да се за путовање на ови свет родио”, јер путовање подстиче мишљење и доприноси обликовању ставова, и у крајњу руку помаже продубљивању знања, о себи и о свету подједнако, и самеравању тога несамерљивог односа.

На својим путовањима Доситеј радије и издашније приповеда о људима него о пределима. Ево шта о томе у „Предисловију” каже: „Будући, дакле, да ме је промисал неба определио да проведем живот мој с разни народи, с људма и с женама, с богати и сиромаси, с учени и прости, с црковни и мирски, с којима нисам трговао, куповао ни продавао, сва је моја старост била познати: какви су људи, и из којих узрока бивају таки или

другојачи: какви би ваљало да буду, и чрез која средствија могли би такви постати. Притом, будући да какви смо год, морамо један с другим живот проводити, како ваља, дакле, да поступамо и да се опходимо да нисмо један другом теготни, досадни и вредовити? Како можемо друг другу угодити, тихо, мирно и љубезно између себе живовати и дне житија нашега, колико је могуће, облекчати и усладити, поташтићу се изјаснити.”

За ликове који се јављају у *Животу и прикљученијима* могло би се рећи да су готови реалистички портрети (спољашњи опис, животна доба, карактерна својства), док је просторни амбијент, и то чешће природни него артифицијелни, тек овлаш, ретко када детаљније скициран. У опису природног места Доситеј је склон идеализацији (Манастир Хопово, врт Јеротеја Дендрина, град Хормовита) или драматизацији (бура на мору, посета гробовима ближњих), а одавно је примећено да је много више пажње посветио опису свакодневних радњи (гозба, одело, вино, новчане прилике, превозно средство) него помнијем представљању места и градова у којима је боравио. Са изузетком острва која га због нечег (просторна издвојеност, изолованост) посебно привлаче, Доситеј готово ништа карактеристично није рекао о Истанбулу, Бечу, Паризу и Лондону, највећим ондашњим и данашњим европским градовима у којима је краће или дуже времена боравио, није описао ниједан храм, ниједну институцију, позориште или универзитет, задовољавајући се тек понеком штуром, узгредном опаском о местима на које га је пут по намери или по неком непредвидљивом случају нанео. Понекад такав очекивани опис он напросто прескочи или прећути, сматрајући детаље или непотребним или неважним или сувишним, а понекад се правда просторном или финансијском ограниченошћу, о чему, за пример, упечатљиво сведочи фрагмент о Паризу који је у великом српском путнику изазвао неприкривено узбуђење. Доситеј пише: „Ко би рад био знати шта сам овде видио, ево поглавити узрок зашто га у томе не могу послужити. Табак један наштампани коштује ме дванаест талира; а за ови посао хотело би се најмање десетак табака. Дакле, ко хоће то да зна, а далеко му се чини поћи и видити, а он, ако не зна француски, нека научи, па нека купи књигу зовому ‘Описање Париза и Версаља са свима знаменитим вештима у њима и наоколо’. Ова књига ако ускоштује два форинта, неће више; то је ништа; и ту ће све наћи што сам год ја видио.”

Упознавши се са два различита типа преношења знања, односно два образовна, сазнајна модела, оним источним, заснованим на аристотеловском, перипатетичком односу учитеља и ученика, са предоминантном сфером метафизике, религије и идејне апстракције, и оним западним, заснованим на физици, логици и ауторитету здравог разума, Доситеј Обрадовић је изградио основ свог реформаторског програма, темељећи га на посебно схваћеном активизму, односно на доследном промовисању важности просвећивања (значај књига штампаних на народном језику),

истицању неопходности религијске толеранције, потом заговарању човековог деловања по налогу слободне воље, те постојаном афирмисању науке, знања, човекољубља и чисте вере насупрот празноверја. Све то сведочио је личним примером, сопственим искуством и, што је од посебне важности за предочени начин читања, *увек на путу*. Упознавање света, да ли посредством књигољубља или непосредним сусретом, а најбоље у срећном сагласју обе те могућности, постало је, стицајем историјског времена и сасвим личних, биографских околности, Доситејев императив. Путовати, учити (језике) и учити (језицима) друге, познати Друге да бисмо упознали себе, основно је начело Доситејевог прегнућа. Пут, имагинаран колико и стваран, према томе, неопходан је услов сваке промишљености, сваког увида који претендује на индивидуалну веродостојност са једне, и дуготрајнију, општију важност са друге стране.

Тако посматрано, путовање јесте срж, имагинарна матрица књижевности. Најпре путовање језиком и у језику, потом путовање мислима и духовним сферама, и пожељно, врло пожељно, путовање земаљским пределима, јер у таквом путовању неминовно и неизбежно почиње да функционише принцип поређења. А поређење је основ сваког мишљења. Имати (се) са нечим поредити, тако почиње свако знање, свака гносеологија. На путу се открива новина, уочавају се сличности и разлике, одређује се оно што нас чини таквим какви јесмо, у нечему слични Другоме, у нечем, идентификаторном, мање или више различити. У српској књижевности откриће таквих егзистенцијалних, а потом и еквивалентних литерарних принципа са разлогом ваља приписати Доситеју Обрадовићу. За њим су дошли остали, ништа мање експресивни, и сваки на свој начин посебни, препознатљиви аутори, природним редом и следом, уз напомену да је сваки предложени каталог њихових имена мањкав јер је селективан, а притом бесконачан, будући да је реч о процесу који наставља да траје, а и стога што *писати* коренски заиста значи *путовати*, у путописном или неком другом виду, како год, на почетку и на послетку – *путовати*. Путовали су и о томе остављали надахнуте странице и Симо Матавуљ, и Исидора Секулић, и Станислав Винавер, и Милош Црњански, и Растко Петровић, и Стеван Раичковић, и Борислав Пекић и многи, многи други, овде непоменути само зато јер би се „за ови посао хотело најмање неколико страница” у часописном простору ограниченом што задатим обимом што ценом штампања, па стога треба навести још само троје награђених одскорашњом наградом имена часног путника, Ваљевца Љубомира П. Ненадовића: Милисава Савића, Радмилу Гикић Петровић и Љубомира Симовића.

За крај, треба рећи да је у темељу сваког путописа, узета као његов основни покретач, једна психолошка особина која се можда као прва обзнани у сваком, тек рођеном људском створу, особина која претходи

формирању сваког непоновљивог људског „ја”. Наравно, реч је о знатижељи, елементарном антрополошком својству које се из неког, не до краја разумљивог разлога у каснијем процесу човековог раста, освешћивања и пуне индивидуације затомњује, чини неприличним и неуљудним, а у екстремним случајевима и санкционише. Радозналост, међутим, чини основ сазнавања света и ма колико је васпитање и образовање обликује, култивише и доводи у стање друштвене прихватљивости, она у свом најчистијем, најљудскијем виду израња управо у писању, у путовању језиком и мислима. Да нас не копка шта је иза угла, иза огледала, шта ће се десити сутра, а шта се збива преко планине и океана, са друге стране неба, или на супротној речној обали, тамо, у даљини, у непосредној близини или у висини, унакрст, испред или иза нас, па на наредној страници књиге, или на тамној страни месеца, не бисмо ни мислили, па не бисмо ни писали, знао је то Доситеј, и тај нам је свој заснов оставио у својој непоновљивој аутобиографији. Од тада па до данас, и до свих будућих времена, свако ко пише и ко ће тек писати зна да пут до себе води преко света, посредством и прихватањем Другости и Другог. Други начин није могуће ни изнаћи ни замислити.

Ко пише, нужно је путописац.